

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دسے گھر 6 جون 1949ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایہناں دے مقالے ”پنجابی ادب دا ارتقاء (پاکستانی دور)“ تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ”اجوکی کہانی“ دے ناں نال تنقید تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموناں دی کتاب ”پرکھاں“ تے پنجابی ڈراما دے ناں نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دا ارتقاء (1947ء توں 1988ء) چھپی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے ناں نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی سے اردو تراجم دے ناں نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے ٹھنکھل تحریراں دی توضیحی بیلوگرانی مرتب کیتی تے ترجمے دے ہو ر کم توں علاوہ خوشحال خاں شکک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے ناں نال انعام الحق جاوید شاعر وی ہن۔ اردو تے پنجابی دوواں زباناں وچ شاعری کردے نیں۔ ارج کل مقہذہ قومی زبان نال منسلک نیں۔

پنجابی نثر دیاں ونڈاں :

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دو جیاں زباناں دے ادب وانگول ایہدے وچ وی نظم دا مذہ نثر توں پہلے بچھا تے نثر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نثر دا جائزہ لیا جائے

تے نوشہ گنج بخش ^{رحمۃ اللہ علیہ} دیاں دعفاں توں لے کے کچھلی صدی دے ادھ تیکر جہڑیاں نثری تحریریں سامنے آیاں اوہ براہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصدن تے اخلاقی درس نال تعلق رکھ دیاں سن جدکہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نثر دیاں نویاں تخلیقی صنفاں یعنی افسانہ، ناول، ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر ہیٹھ سفر نامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا دکھو دکھناں نویاں ہیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانہ :

کہانی دا لفظ کس توں بنیا اے۔ بعد وچ نویس دُور دیاں نویاں لوڑاں ہیٹھ کہانی ہونی ہونی موجودہ افسانے داروپ دھاردی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلیاں ہویاں قدرن تے لہراں نوں اپنے اندر سمیٹدیاں ہویاں کئی موڑ مڑے تے کئی مہاندے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعاں توں ہوندی ہوئی آج دے مہاندے تک اپڑی۔ مڈھلے دُور دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین داناں چوکھا سر کڈھواں اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے سدھ پدھرے انداز دے سن جہنناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوندا سی یاں کسے خاص واقعے یاں تاثر نوں ابھاریا گیا ہوندا سی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ افسانے دا موہرا یا جموری دُور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طرحاں دے موضوع تجربے دی کٹھالی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سامنے آنے شروع ہو گئے سن۔ نواز دا مجموعہ ”ڈونگیاں شاماں“ مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی

پہلوٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دَور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال اُبھرن والی لہروں مکھ کھدیاں ہویاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈونگھیائی وی بھکنی شروع ہو گئی۔

جس طرح ناکری اعتبار نال آج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طرح فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہن افسانہ چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ”طویل مختصر افسانے“ تے ”مختصر ترین افسانے“ یعنی افسانچے وی لکھے جارہے نیں تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال وی نوکیلے تجربے ہو رہے نیں۔ جہنناں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکو لہرو وچ تخلیق کمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طرح ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جہنناں دے آخر وچ آن والی ”سٹیج لائن“ پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کہیا جاند اے پئی ایہر بوہت ساریاں غمیاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کردے نیں مثلاً فقریاں دی بُستی، فنی پکیائی، گل کرن دا نوکیلا ڈھنگ، اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ، پلاٹ یعنی خاکہ، دلچسپ تے موہ لین والا ڈھ، واقعات دی آپس وچ جڑ مل تے لہجے دا آثار چڑھا۔ سامنے دی گل نوں تختیل دی استاکاری نال لوں روپ دین دافن، زندگی دے کسے ایسے تجربے نوں سامنے لیان دا دل جیہڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی دا ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سامنے آسکے۔ ایس اعتبار نال دیکھیے تے پتہ لگدا اے جے مختلف رجحاناں ہیٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں ویسی سُر ت نال سُردانیاں ہویاں آج دے دَور تک پہنچیا تے آج جدید

علامتی افسانے دا دور اے جہدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اول حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تلی تے رکھ کے سامنے آن دی بجائے مٹھی وچ لکائی رکھدے نہیں تے تھوڑی کیتیاں کسے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دا دوچا پہلو اوہ اے جہدے وچ ناصر بلوچ تے منشا یاد دیاں افسانیاں وانگوں کمائی پن دا عنصر وی علامت دے نال نال چلدے۔

ناول :

ناول اطالوی زبان دے لفظ "ناولیا" توں نکلیا اے جہدے معنی نویں گل دے نہیں۔ ہندوستانی زباناں وچ ناول، انگریزی ساہت دے اثر پیٹھ پہلاں بنگالی اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیروزی بنگالی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے "سندری" نوں پہلا بنگالی ناول مٹھیا جاندے اے۔ میراں بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری سی جینے 1923ء وچ "جٹ دی کرتوت" عرف نواب خان دے نال نال دیہات سدھار دے جذبے پیٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جہدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ نگاری دل دہی پوری توجہ دتی گئی سی تے نہ نوں واسطے پیندو سماج وچ رواج پا جان والیاں منفی ریتاں تے رسماں نوں نو پیکھے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اپا دا چارہ کیتا گیا سی۔

ناول دے دکھو دکھ بئتری انگاں دل جھات پائی جاوے تے پتہ لگدے جے ایہہ افسانے دی ای اک کھلری ہوئی صورت اے جہدے وچ کسے اک کردار دی زندگی دے کسے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی نال متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیابیاں تے ناکامیاں سنے بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے منظر نگاری نوں ناول

دے اہم جزو تصور کیتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کیا جاندا اے۔ کردار نگاری لئی ضروری اے جے ناول دیاں کرداروں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منزلوں چوں گزردیاں ہویاں دکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظر دی تہنگاری نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظروں شامل ہوندے ہیں۔

پاکستان بنن توں بعد چھپن والا پہلا ناول جو شو افضل الدین دا ”برکتے“ (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا کہ نفسیاتی پس منظر وچ ایکیا گیا سی۔ زمانی و نڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک جیسا موڈ بن دا اے جتھے آکے ناول نگاری دل اچھا دھیان دتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھ ناول شائع ہوئے جدکہ 1971ء توں پہلاں دے دور یعنی 23 ورہیاں وچ صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ جُن تک رُچے گئے ایہناں ناولوں وچ اخلاقی ناول دی نہیں تے سوانحی وی، سماجی ناول وی نہیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نہیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے ہیں۔ جیہناں وچ پینڈو رہتل تے پنجاب دیاں ریتاں رسماں دی وی حکاکی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ ”ڈراما“ توں نکلیا اے جیہدا مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے رُوپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان توں ایہدا جنم گھر مٹھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دور وچ

ہو یا تے موجودہ صدی دے پہلے دہاکے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے
 جان لگ پئے جدکہ ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پر تیا تے
 ریڈیو چھیتی ای اپنے سنن والیاں نوں سمجھوتے دی اوس سطح تے لے آیا جتھے سماعت
 کوںوں بصارت واکم لیا جان لگ پیا۔ رفیع پیر دا ڈرامہ اکھیاں (1938ء) پہلا ریڈیائی
 ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دور وچ ایہہ فن چار
 خانیاں وچ وٹیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) ٹی وی ڈرامہ (3) سٹیج ڈرامہ
 (4) لکھتی ڈرامہ۔

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تجسس تے مکالمے وغیرہ
 اک چنگے ڈرامے لئی بنیاد اور جبر رکھدے نیس۔ کسے کہانی نوں واقعات دے
 جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیس تے
 مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیس
 جیہدے آل دوالے کہانی دا اجال بنیا جاندا اے۔

جوہر ڈرامائی تشکیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے منھ ہوندی اے انجے
 ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے۔ ہیر واپنے نصب العین
 تک لپٹن لئی جتن کردا اے جدکہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا
 کردا اے۔ تے تصادم دی ایہو صورت حال ڈرامے وچ تجسس یاں حیرت دی راہ
 ہموار کردی اے۔ مکالمیاں دا شمار ڈرامے دیاں یاد رہ جان والیاں چیزاں وچ
 ہوندا اے ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزونیت دے علاوہ
 ایہہ برجستہ، بر محل تے پکے پیڑھے ہون۔

جس طرحاں زندگی خوشی تے غم دوواں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طرحاں
 داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسماں بن دیاں سن۔ طربیت تے المیہ المیہ یعنی

ٹریجڈی دارُخ بوہتا کر کے داخلیت دل ہوندا اے جدکہ کامیڈی یعنی طربہ زندگی دی شگفتہ نقل نال بن دا اے۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مُڈھلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اسٹرف تے اشفاق احمد دے نال سرکڈھویں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلی کتاب سجاد حیدر دی ”ہوادے ہوکے“ (1957ء) بن دی اے جدکہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے مَنوجھائی دا ”جزیرہ“ (1977ء) سی۔ ٹی وی ڈرامہ ڈرامے دی سب توں ترقی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس نوین میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست دکھایا جاسکدا اے۔

سفر نامہ :

سفر تے سفر نامے دی تاریخ دل چھات لڑی جائے تے پتہ لگدا اے جے سفر ہر دور وچ انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع کیتا اوہدیاں تحریراں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہ اوہ دور سی جدوں تاریخ تے سفر نامہ اکو گھر وچ رہندے سن۔ ابن بطوطہ تے ہور پرانے سیاحاں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفر نامے دے ابتدائی عنصراں دا سراغ لبھدا اے۔ فیر جویں جویں علم دی روشنی ودھدی گئی سفر نامہ تاریخ نالوں اپنا نکھیڑا کردا گیا پر حالے وی جنا چر تک سیاح دی اکھ، مٹوخ دی سوچ تے ادیب دا قلم تے زل کے اک سا بنجھا منظر بھنن دا جتن نہ کرن ایک چنگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہو سکدا۔

جدید جو الیاں نال ادب وچ سفر نامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے وی ایہنوں اک مہنگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایہدے لئی پہلے کسے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پئندی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیر

بندے دا صحت مند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹر کے ہر
منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد
نوں کھہر رکھ کے ای اپنے لئی رستہ چنن دا اے تے رستیاں، مزاجاں تے مقصدیاں
دا ایہو اختلاف اے، جیہڑا ایس صنف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے
نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

اِنج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کسے سفر نامے وچ بنیادی
اہمیت رکھدی اے فیروزی اک معیاری سفر نامے نوں دلچسپ بنان لئی کسی طریقے
ور تے جاندے نیس۔ کدھرے مٹھک یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری دا ٹاکرا کرا
دتا جاندا اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تختل تے رومان دے ذریعے
دلچسپی پیدا کیتی جاندی اے۔ حیرت وی سفر نامے دا اک بنیادی جز اے۔

پنجابی وچ پہلا سفر نامہ ”میر اولائی سفر نامہ“ سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔
پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحق دی ”یورپ توں چوہنگم
دے نال“ سفر نامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گپتی،
محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم ثاقب، ارشد میر تے ہور کئی
لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشائیہ :

انشائیہ انشا پر دازی توں لکھیا اے تے لغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ
کے ایہنوں اک اجیسی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ انشا پر دازی تے
بیان دے زور نوں مڈھلی اہمیت حاصل ہونے پر اصطلاحی معنیاں وچ ایہدے
توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاندا اے جیہڑی افسانے توں دکھ، طنز تے

مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک دکھری پچھان کھدی ہوئے۔ موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف Light Personal Essay دا ترجمہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کسے اک سانجھی تے جامع تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایس صنف دی کم عمری اے تے دوجی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک لچکیلی صنف اے جیہدا تعلق داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی بیہت یا فارم یا شکل نہیں اے۔ مشتاق باسط دی کتاب ”سکھ داساہ“ پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے جیہنوں ایہدے سر جہنار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیا اے۔ پھسکل کھن والیاں توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق رحیل، محمد اسلم متوالا، ناصر رانا، میاں ظفر مقبول تے ہور کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیے دے مختلف روپ سامنے آرہے نیں۔

ظن تے مزاح :

عربی دا اکھان اے کہ ”الْمَزَاحُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ“ یعنی گفتگو وچ مزاح دی ادہواہیت ہوندی اے جو کھانے وچ لون دی، تے ایہہ اودوں تک ای لطف دیندا اے جتاں تک ایہدی مقدار ایہور ہوے کیوں جے حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شگھارن لئی سنجیدگی نال کم کرنا ضروری ہوندا اے تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیواں بندے دے پُچھے نوں وٹ پاکے ادہریاں تڑواں کھچ رہیا ہووے، ایہہ ادہنوں اک اجیہی تفریح مہتیا کرے جیہڑی ادہدے جسم تے دماغ نوں کجھ حر لئی آل دوالے توں بے خبر کر کے انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑاگانہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طنز و مزاح صنف سخن نہیں بلکہ موضوع سخن اے یعنی مزاح شاعری وچ دی ورتیا جاسکدا اے تے نثر وچ دی۔ نثر وچ مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے حربے اختیار کیتے جاندے نیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لطیف گوئی و اتفاقی مزاح تے صورت حال دا مزاح زیادہ اہم نیں۔ خاکہ نگاری دی اصلوں مزاح دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نثر وچ مزاح دا کھرا نپدیاں ہوياں چھپے جائیے تے نظراں زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار مٹھو لیا اخبار ”موجی“ تک ای جاندیاں نیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہویا سی۔ پاکستان بن توں بعد انور علی دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ (مطبوعہ 1972ء) نوں اولیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، ابن قیصر، سجاد حیدر پر دیز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آیاں تے ٹھیکل مضموناں دی صورت وچ چوکھا مزاح تخلیق کیتا گیا۔

تنقید:

تنقید دا مادہ نقد اے تے ایہنوں آلوچنایا پرکھ پڑتال دی کہیا جاند اے۔ کسے سیانے آکھیا اے کہ تنقید دا مطلب اے ”اناج توں ارج ٹھپلنا کہ دانہ توڑی توں دکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار ناں پارکھ داکم ایہہ بن دا اے جے اوہ ادب پلاوے دا تجزیہ کر دیاں ہوياں کھرے تے کھوٹے نوں دکھ کر کے رکھ دیوے۔ پرانے زمانے وچ پنجابی تنقید دی پہلی کتاب ”پریم کہانی“ وانگوں تنقید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کیتی جاندی سی پر نوں دور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کر چکی اے تے ہن اک نقد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے

نفسیاتی پچھو کڑوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکے، موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پرکھدا اے جے ایہدا ہر رنگ نبر کے سامنے آجاندا اے۔

بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیس۔ اک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اے تے دوجی اطلاقی تنقید جیہدے وچ تنقیدی اصول لاگو کر کے کسے فن پارے دی صنف یا ادبی دُور دا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوندا اے۔ متوازن تنقید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کسے اک خاص نظریے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کسے فن پارے دا جائزہ لیندیاں ہویاں نفسیاتی، سماجی، معاشی، عمرانی تے تاریخی پچھو کڑوں علاوہ ہور وی کئی پہلوں نوں سامنے رکھدا اے۔ تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے دو جیاں فن پاریاں نال ایہدا تقابلی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق :

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لبھنا، ایس لئی جس طرحاں تنقید کردیاں ہویاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوندا اے ایسے طرحاں تحقیق کردیاں ہویاں وی تنقیدی شعور اک اہم جزو دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری داسرا بوجھتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دو جیاں لوڑاں پاروں ایہتوں دیاں علاقائی زبانوں وچ وی کم کر دے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا لسانی حوالے نال ہوئی۔ مہن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رخ بن دے نیس۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں سامنے

رکھ کے قیاس تے دلیلاں نال تارویاں کا ڈھان کڈھن دی کوشش کیتی گئی اے۔
 زباندانی، گرامر، لغتاں وغیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے ضمن وچ آوندا اے۔
 دوجا اوہ جہدے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں
 شخصیت سامنے لیا نندی گئی جویں بشریف احمد شرافت نوشا ہی نے کھوج کر کے
 پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوشہ پیر دے وعظ لیسے۔ ایس دریافت نال پنجابی ادب
 دی نثری تاریخ کئی درجے پچھانہ چلی گئی تے ہن ایدھے آغاز دازمانہ 990 ہجری
 مستھیا جاندا اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گئیاں کتاباں تے مبنی
 اے جینوں متنی تحقیق وی کیا جاندا اے۔ جویں ہیر دے نسخے یاں شاہ محمد دی وار
 نوں چھان پُن کر کے یاں ہو رکئی پرانے شاعران دے کلام نوں سودھ کے سامنے
 لیا نڈ گیا اے۔ چوتھی قسم اوہ اے جہدے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا
 آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کیا جاندا اے جے ایہدامرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوندا اے
 جہدے بارے نویں گلی کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی
 نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہوجہا تارواں نتیجہ پیش
 کردا اے کہ حقیقت دے اصل مکھ توں گھنڈ لٹھ جاندا اے۔

(غیر مطبوعہ)

